

УДК 376.112.4
МРНТИ 14.25.07

З.Н. Бекбаева¹, Б.Ержанқызы^{2*}

¹ғылыми жетекшісі, Педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

²7М01902 – Арнайы педагогика мамандығының 2-курс магистранты
Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ АУЫЗША СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДИАГНОСТИКАЛАУ ЖӘНЕ ТҮЗЕТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада психикалық дамуы тежелген бастауыш сынып оқушыларының ауызша сөйлеу тілін диагностикалау әдістерін қолдана отырып сөйлеу тілі компоненттерінің даму деңгейі нәтижелері ұсынылған. Балалармен ерте түзету жұмыстары жүргізілмеген жағдайда, мектепке жаңа келген бастауыш сыныпта білім алатын психикалық дамуы тежелген оқушыларда, сөйлеу тілі дамуы бұзылыстары сабақ үлгерімінің төмендеуіне әсер етеді, баланың сабаққа деген қызығушылығы мен ынтасы бәсеңдейді, бала өзін қатарластарының ортасында жайсыз сезінуі, коммуникацияның дұрыс қалыптаспауы мүмкін. Сондықтан, сөйлеу тіліндегі бұзылыстарды түзету үшін бірінші кезекте себеп-салдарын анықтай отырып, жүйелі түрде диагностикалау жұмысын жасау қажет етеді. Мақалада, сонымен қатар, инклюзивті білім беру жағдайында балалардың дұрыс тілдік қарым-қатынас орнатуы үшін, яғни, коммуникацияны қалыптастыру үшін арнайы мамандардың жұмыс бағдарлары көрсетілген.

Кілттік сөздер: ерекше білім беруге қажеттіліктері бар балалар, ПДТ, психикалық дамуы тежелген, ауызша сөйлеу тілі дамуы, инклюзивті білім беру.

Бекбаева З. Н.¹, Ержанқызы Б.².

¹научный руководитель, кандидат педагогических наук, старший преподаватель

²магистрант 2 курса по специальности 7М01901 – Специальная педагогика
КазНПУ имени Абая., г. Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ ДИАГНОСТИКИ И КОРРЕКЦИИ УСТНОЙ РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С ЗАДЕРЖКОЙ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В статье представлены результаты уровня развития речевых компонентов с использованием методов диагностики устной речи младших школьников с задержкой психического развития. В случае отсутствия ранней коррекционной работы с детьми, у учащихся с задержкой психического развития, обучающихся в начальной школе, часто нарушения речевого развития влияют на снижение успеваемости, у ребенка снижается интерес и мотивация к занятиям, ребенок может чувствовать себя некомфортно в окружении сверстников, неправильное формирование коммуникации. Поэтому для коррекции речевых нарушений необходимо в первую очередь проводить систематическую диагностическую работу с выявлением причинно-следственных связей. В статье также изложены ориентиры работы специальных специалистов для установления правильного языкового общения детей в условиях инклюзивного образования, т. е. формирования коммуникации.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, ЗПР, задержка психического развития, устная речь, инклюзивное образование.

Bekbaeva Z. N¹., Yerzhankyzy B².

¹scientific supervisor, candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer

²2nd year master's student in the specialty 7M01901 – special pedagogy
KazNPU named after Abay, Almaty, Kazakhstan

FEATURES OF DIAGNOSIS AND CORRECTION OF ORALSPEECHES OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH MENTAL RETARDATION DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract

The article presents the results of the level of development of speech components using methods of diagnosis of oral speech of younger schoolchildren with mental retardation. In the absence of early correctional work with children, students with mental retardation studying in elementary school often have speech development disorders that affect a decrease in academic performance, the child's interest and motivation for classes decreases, the child may feel uncomfortable surrounded by peers, incorrect communication formation. Therefore, in order to correct speech disorders, it is necessary first of all to carry out systematic diagnostic work with the identification of cause-and-effect relationships. The article also sets out guidelines for the work of special specialists to establish the correct language communication of children in inclusive education, i.e. the formation of communication.

Keywords: children with special educational needs, mental retardation, oral speech, inclusive education.

Кіріспе. Отандық және шетелдік тәжірибелер көрсеткендей, ерекше қажеттіліктері бар балаларға қолайлы орта ұйымдастырған жағдайда, балаларды оқытуға, тәрбиелеуге және түзетіп дамытуға болатындығы қазіргі таңда өз нәтижелерін көрсетуде. Бұл тұрғыда жалпы білім беру ұйымдарының алдында әр түрлі білім беру мүмкіндіктері бар балалардың жас ерекшеліктерін, типологиялық және жеке даму ерекшеліктерін ескере отырып, олардың дамуына ықпал ететін, сондай-ақ балалардың әлеуметтенуін қамтамасыз ететін қолайлы жағдайлар жасау туралы мәселе туындайды. Әлеуметтену шеңберінде баланың қоғамға кіруіне қажетті шартты білдіретін мектеп жасындағы баланың танымдық және сөйлеуін дамыту басым бағыттар болып табылады. Сөйлеу дамуын біз баланың жеке басын қалыптастыру құралдарының бірі ретінде қарастырамыз.

Бүгінгі күні ПДТ бастауыш сынып оқушыларының сөйлеуін дамыту мәселесі өте өзекті. Сөйлеу тілінің бұзылысы баланың басқа пәндерді толықтай қамтып меңгеруіне, коммуникацияға кедергі келтіреді, балада ұялу, қысылу сезімдері пайда болады. Балаларда сөйлеу тілін дамыту жұмысы өз кезегінде жүйелі ұйымдастырылған диагностиканы қажет етеді. Балалардың дамуындағы сөйлеу бұзылыстарының құрылымын күрделендірудің жалпы тенденциясы мұғалімдердің диагностикалық және түзету технологияларының кең арсеналын игеру және қолдануға бағыттайды. ПДТ бастауыш сынып оқушыларын инклюзивті білім беру жағдайында коммуникативтік кеңістігіне қосу, тәрбиеленетін бастауыш сынып оқушыларын сөйлеу тілін дамыту бойынша жұмыстың тиімді нысандарын әзірлеу мақсатында ғылыми эксперимент жүргізуге әкелді.

Негізгі бөлім. Бастауыш сынып оқушыларын әлеуметтік-педагогикалық жіктеуде оқуда қиындықтары бар балаларды ғылымда "қатер тобындағы балалар" деп атайды. Г.Ф. Кумаринаның анықтамасы бойынша, бұл дамудың бұзылыстарының классикалық формаларын, биологиялық немесе әлеуметтік қасиеттерінің әртүрлі себептеріне байланысты қалыпты жағдайда оқыту мен тәрбиелеу қиындықтарын анықтайтын және мектептің дезадаптация қаупіне ұшыраған дамудың ішінара бұзылыстары бар балалар. Баланы "қатер тобына" жатқызудың негізгі критерийі - осы бағыттағы арнайы мамандар және мұғалімдердің баланың мектепте білім алуына жеткіліксіз дайындығын қарастырады. Ал, осы топтағы балалардың негізгі категориясын психикалық дамуы тежелген балалар құрайтындығы қазіргі таңда барлығымызға мәлім. Психикалық дамуы тежелген балалардың психологиялық сипаттамасы (ПДТ) негізінен "оқуы төмен балаларға", "нашар дамыған балаларға", "дамуында артта қалған балаларға" жатқызылған үлгермеген оқушылардың сипаттамаларына сәйкес келеді.

ПДТ балалардың сөйлеу тілін диагностикалау өте күрделі екені бізге белгілі. Осы санаттағы балаларды психологиялық-педагогикалық зерттеудің маңызды тетігі оның дифференциалды-

диагностикалық бағыты болып табылады. Ғалымдардың зерттеулері бойынша (М. С. Певзнер, Т. В. Егорова, Н. Л. Белопольская) ЗПР бар балаларда эмоционалды жетілмегендік, танымдық белсенділіктің жеткіліксіздігі, өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі байқалады. Мектепке дейінгі балалық шақта еңсерілмеген бастапқы сипаттағы ПДТ -н мектепте оңай түзете салуға болмайды.

Жалпы мектептің 1-сыныбына келгеннен кейін мұндай балалар мектеп бағдарламасын меңгеруде қиындықтарға тап бола бастайды. Олардың әлі қалыптаспаған мотивациялық саласы: бала мектепке дейінгі қызығушылықтар шеңберінде қалуы, мінез-құлқында ойын мотивтерінің басым болуы. Балалардың мектептегі қызығушылықтары, оқу тапсырмаларына қатысты жауапкершілік сезімі, мектеп талаптарына мойынсұну мүмкіндігі жоқ. Бұл оқушылар математика, орыс тілі, қазақ тілін оқу бойынша үлкен қиындықтарға тап болады. Мұндай балаларды логопедиялық тексеру кезінде әртүрлі сөйлеу бұзылыстары анықталады: сөйлеудің жалпы дамымауы, сөйлеудің фонетикалық-фонематикалық дамымауы, сөйлеудің фонематикалық дамымауы, тұтықпа, сөйлеудің жалпы дамымауынан туындаған жазбаша тілдің бұзылуы, дизартрия.

Психикалық дамуы тежелген бастауыш сынып оқушылардың сөйлеуі фонематикалық қабылдауының дамымауымен, сөздіктің кедейлігімен, сөз тіркестері қарапайымдылығымен, көбінесе грамматикалық, тәуелсіз ауызша сөйлеудің қалыптастыру қиындықтарымен, егжей-тегжейлі, негізгі ойды өзі ажырата алмай, қайталаудың қарапайымдылығымен сипатталады. Оқу буын немесе әріптік, болжамды сипат, оқу жылдамдығы монотонды, баяу, жиі қателіктермен кездеседі. Жоғарыда айтылғандай, мұндай оқушылардың көпшілігі қазақ тіліндегі бағдарламаны меңгеруде қиындықтарға тап болады, сондықтан олар белгілі бір сөйлеу бұзылыстарына, зейін мен ақыл-ой қабілетінің бұзылуына, грамматикалық ережелерді қолдана алмауында және өзін-өзі бақылау функцияларының жеткіліксіздігіне байланысты сауатты жазу және оқу дағдыларының қалыптаспауын көрсетеді.

Әр түрлі авторлардың еңбектерінде сөйлеу бұзылыстарының сипатын ескере отырып, ПДТ балаларды бірнеше топтарға жіктейді. Сонымен, Е.В. Мальцева ПДТ балалардың сөйлеу тілі бұзылысына байланысты үш тобын ажыратады:

Бірінші топ-оқшауланған бұзылысы бар балалар, дыбыстардың тек бір тобының дұрыс айтылмауында көрінеді. Бұл балалардағы бұзылулар артикуляциялық аппарат құрылымының бұзылысымен, сөйлеу моторикасының жеткілікті дамымауымен байланысты.

Екінші топ-фонетикалық-фонематикалық бұзылыстары бар балалар. Бұл топтағы дыбыстық айтылу 2-3 фонетикалық топты бұзып айтумен қамтиды және негізінен фонетикалық жақын дыбыстарды ауыстыруда көрінеді.

Үшінші топ-сөйлеудің барлық аспектілері жүйелі түрде дамымаған балалар. Фонетикалық-фонематикалық бұзылулардан басқа, сөйлеудің лексикалық-грамматикалық жағының дамуында айтарлықтай бұзылулар бар.

Осы санаттағы балалардың барлығында дерлік дыбыстардың айтылуында бұзылулар болмайды. Кейбір балаларда сонорлық дыбыстардың бұрмалануы және сигматизмдер жиі кездеседі. Балалардың бір бөлігінде жеңіл физиологиялық тілдік типтегі сөйлеу тілінің нәрестелік көріністері сақталуы мүмкін. Қатер тобындағы балаларда дыбыстарды қою көп қиындық тудырмайды, ал автоматтандыру мен саралау ұзақ және жүйелі жұмысты қажет етеді.

ПДТ балаларда сөйлеудің фонематикалық жағының дамымауы акустикалық ұқсас дыбыстарды жеткілікті түрде нақты ажыратуда, сөздегі дыбыстардың саны мен реттілігін анықтауда айтарлықтай қиындықтар "дыбыс", "әріп", "буын" ұғымдарының айырмашылығын бұзуда көрінеді. Оқушылар сөздерді буындарға бөлу кезінде қателіктер жібереді.

Балалардың осы санатындағы фонематикалық процестердің дамымауына байланысты дыбыстық талдау дағдыларының қалыптасуы кешеуілдейді. Оларға, әдетте, дыбыстық талдаудың ең жеңіл түрі ғана қол жетімді: егер дыбыс екпіннің астында болса, сөзден дыбысты таңдай салады.

Балаларда сөздік қорының кедейлігі, пассивті сөздіктің белсендіден басым болуы, сөздерді қолданудағы дәлсіздік, сөз мағынасының қалыптаспауы, антонимдер мен синонимдер сөздігінің жеткіліксіз қалыптасуы байқалады.

Осыған орай, бұл топтағы балалармен түзеті жұмыстарын бастамас бұрын, диагностикалық жұмыстарға үлкен мән беріп тоқтадық. Сөйлеу тілінің компоненттеріне жеке-жеке тоқтала отырып, арнайы әдістерді іріктеп, практикалық жұмысымызда қолдандық.

Психикалық дамуы тежелген бастауыш сынып оқушыларының танымдық және сөйлеу дамуын бағалау үшін біз Г.А.Волкова, [10] Р.С.Немовтың [13], Т.А.Фотекова, Т.В. Ахутина [14], В.П.Глуховтың [12] әдістемесін бейімдедік. (Кесте 1)

Кесте 1

ПДТ бастауыш сынып оқушыларының ауызша сөйлеу тілі даму деңгейіне арналған диагностикалық әдістер

Сөйлеу тілінің дамуы деңгейі	Сөйлеу тілі дамуының параметрлері	Анықтаушы әдістер
Дыбыстық жағы	Дыбыстарды қабылдау және айтуы	Г.А.Волкова "сөйлеудің дыбыстық жағын зерттеу" әдістемесі
Лексикалық деңгейі	Сөздік қор мен сөздік құрамның дамуы	Р.С.Немовтың "ұғымдарды анықтау"әдістемесі
Грамматикалық деңгейі	Ойды түсінікті дұрыс жеткізе білуі	Т.А.Фотекова, Т.В.Ахутина бастауыш сынып оқушыларының сөйлеуін зерттеу әдістемесі. Сөйлеудің грамматикалық құрылымын зерттеуге арналған "бастапқы формада ұсынылған сөздерден сөйлемдер құрастыру" зерттеу әдісі
Фразалық және байланыстырып сөйлеу	Сөйлем және сөз құрамын құрай алу	В.П.Глуховтың "байланыстырып сөйлеу тілін анықтау" әдістемесі

Диагностикалық тапсырмалар 2-3 бастауыш сынып оқушыларының ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып психикалық дамуы тежелген бастауыш сынып оқушыларына бағытталған.

Әр баланы педагогикалық тексерудің нәтижелері диагностикалық картаға енгізіліп, өзара байланыста болатын сапалық және сандық тәсілдер тұрғысынан талданды. Сөйлеу әрекетін және баланың айналасындағы жалпы идеяларды сапалы талдау іс-әрекет тәсілдерін, қателіктердің сипатын, баланың өз қызметінің нәтижелеріне қатынасын қамтиды.

Сандық көрсеткіштердің арқасында жиынтық бағалау негізінде балалардың сөйлеу дамуының деңгейі және оның қоршаған орта туралы идеялары жайында қорытынды жасауға мүмкіндік туды. Сапалық бағалаудың көрсеткіштерге сәйкес келуі балалардың тілдік дамуының бес деңгейінің бірін көрсетеді: жоғары, орташадан жоғары, орташа, орташадан төмен, төмен. Алайда, сөйлеудің даму деңгейлері мен қоршаған орта туралы жалпы идеялар бойынша көрсеткіштер дамуы қалыпты және сөйлеу бұзылысы бар ПДТ балаларда әр түрлі түсіндірілуі мүмкін екенін атап өткен жөн. Даму деңгейі төмен, сөйлеу бұзылысы бар балалар үшін орташа және тіпті жоғары болуы мүмкін, сондықтан даму деңгейлері цифрлық белгілеу арқылы қайталанатын, соның арқасында динамиканы бағалауға болады. Оң динамика I (төмен) деңгейден V (жоғары) деңгейге дәйекті ауысумен сипатталады. Диагностикалық нәтижелер жеке тұлғаның бастапқы әр балаға арналған білім беру маршруттары нүктелері болып табылады.

Әдістері. Инклюзивті білім беру жағдайында ПДТ бастауыш сынып оқушыларының ауызша сөйлеу тілінің даму деңгейіне диагностика жүргізілді. Эксперименттік зерттеу жұмыс Алматы қаласының №150 және №151 ЖББМ базасында жүзеге асырылды. Барлығы эксперименттік топта 24 ПДТ (ПМПК қорытындысы бойынша) бастауыш сынып оқушылары қатысты. Қатысушылардың орташа жасы – 8,5 жасты құрады.

Бастауыш сынып оқушыларының сөйлеуінің дыбыстық жағын зерттеу дыбыстық бұзылысты сипаттайтын белгілерді де, анықталған бұзылулардың негізінде жатқан ықтимал механизмдерді де анықтауға бағытталған. Бұл, өз кезегінде, анықтаушы эксперименттің келесі бағыттарын іске асыру қажеттілігін тудырды: 1) дыбыстың айтылу күйін зерттеу; 2) артикуляциялық праксистің күйін зерттеу; 3) ауызша праксистің күйін зерттеу (статикалық және динамикалық); 4) фонемалық қабылдауды зерттеу; 5) жедел фонологиялық жадыны зерттеу. Бастауыш сынып оқушыларындағы дыбыстық айтылымды зерттеу кеш онтогенез дыбыстарына (ысқырық дыбыстар [с], [с'], [з], [з'], [ц], ызың [ш], [ж], [щ], [ч], сонорлы дыбыстарына [л], [л'], [р], [р']). Олардың айтылуы субъектілердің келесі жағдайларда дыбыстарды қайталауымен бағаланды: оқшауланған, тікелей және кері буындарда, сөздер мен сөз тіркестерінде. Сөйлеу материалын таңдау онтогенетикалық принципті

сақтай отырып жүзеге асырылды, бұл сөздер мен сөз тіркестерінде артикуляциялық тұрғыдан күрделі болатын және сәйкесінше онтогенезде кейінірек айтылатын дыбыстардың болмауын болжайды[10]. Логопедиялық диагностикада дәстүрлі болып әдістердің бірі болып табылатын дыбыстың айтылуында оның бастапқы, соңғы, ортасында орналасуын ескере отырып тексеру қолданылды[10]. Осы экспериментте зерттелетін дыбысты қамтитын буынның екпінділігін есепке алуға негізделген дыбыстың айтылуын басқа аспектіде бағалауға әрекет жасалды. Бұл дыбыстың айтылу сипатын және сөз құрылымындағы екпінді екпінді буындағы оның бұзылу жиілігін анықтауды қажет етті.

Балалардың сөздік қоры мен сөздік түсінігі деңгейін анықтау үшін Р.С. Немов[13] әзірлеген "ұғымдарды анықтау" әдістемесі қолданылды. Әрбір сыналушыға келесі сөздер жиынтығы ұсынылды: көлік, қамыс, кітап, шана, ара, созылу, жалпылау, жеу, жану. Диагностикалық әдісті бастамас бұрын балаларға нұсқаулық ұсынылады, осыған сәйкес әр бала жанында отырған құрдасына сөздердің нені білдіретіні, осы сөздердің не мағына білдіретіндігін түсіндіре отырып заттарды сипаттап түсіндіру қажет.

Дұрыс мағынаға сәйкес келетін әрбір сөз анықтамасы үшін оқушы 1 балл алады. Егер оқушы құрастырған және жазған анықтама нақтылауды қажет ететін дәл болмаса, онда осы анықтама үшін сыналушы аралық баға алады – 0,5 балл. Шындыққа мүлдем сәйкес келмейтін анықтамамен-0 балл.

Бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу деңгейін грамматикалық деңгейде диагностикалау мақсатында Т.А. Фотекова, Т.В.Ахутинаның[14] бастауыш сынып оқушыларының сөйлеуін зерттеу әдістемесінің сөйлеудің грамматикалық құрылымын зерттеу бойынша II сериядан тұратын "бастапқы формада ұсынылған сөздерден сөйлем құрастыру" сөйлеу сынағы қолданылды. Сөйлеуді дамытудың диагностикалық параметрі- сөздерді байланыстыра отырып түсінікті мәлімдемелер құра білу.

Нұсқаулық: берілген сөздерден сөйлем құрап көр.

Қыз, жабу, есік.

Ұшу, қарға, бұта.

Банан, ата, немере, сұрау.

Аяулым, сыйлық, қызғалдақ, гүлшоқтар алды.

Сөйлеу сынамасын жүргізу сөйлеудің даму деңгейін келесідей бағалауға мүмкіндік береді:

1. жоғары - сөйлем грамматикалық тұрғыдан дұрыс құрастырылған;
2. орташа - сөздердің кезектілігі бұзылған, шамалы семантикалық кемшіліктер мен дәлсіздіктер, аграмматизмдер байқалады, кейбір сөздер синонимдермен ауыстырылады;
3. төмен - сөйлем қате жазылған, мағынасы жоғалған, тапсырма орындалмаған.

Балалардың байланыстырып сөйлеу деңгейін анықтау мақсатында В.П. Глуховтың [12] "байланыстырып сөйлеу тілін анықтау" әдістемесі қолданылды. Әдістеме 6 тапсырма тобынан тұрады.

1-тапсырма. Баланың фраза деңгейінде толық мәлімдеме жасау қабілетін анықтау (суретте көрсетілген әрекет бойынша).

Құралдар: келесі мазмұндағы суреттер сериясы:

Бала Гүлдерді суарады

Қыз көбелекті ұстап алады

Бала балық аулайды

Әр суретті көрсеткен кезде балаға сұрақ қойылады: "айтшы, мұнда не салынған?». Фразалық жауап болмаған кезде суреттелген әрекетті тікелей көрсететін екінші көмекші сұрақ қойылады ("ұл / қыз не істейді?»).

2-тапсырма. Балалардың пәндер арасында лексикалық-семантикалық қатынастар орнату және оларды толық фраза-мәлімдеме түрінде беру қабілетін анықтау.

Құралдар: 3 сурет "қыз", "себет", "орман".

Нұсқаулық: суреттерді ата және барлық үш тақырып туралы сөйлем құра.

3-тапсырма. ЖСТД бар балалардың көлемі жағынан шағын және құрылымы жағынан қарапайым әдеби мәтінді көбейту мүмкіндіктерін анықтау.

Материал: балаларға таныс ертегілер: "Мақта қыз", "Бауырсақ", "Алтын балық".

Шығарманың мәтіні екі рет оқылады; қайта оқымас бұрын қайталауды құрастыруға арналған нұсқау беріледі. Тапсырмаға сәйкес балалар тыңдап түсініктерін айту қажет.

4-тапсырма. Дәйекті үзінділердің-эпизодтардың көрнекі мазмұны негізінде үйлесімді сюжеттік әңгіме құру.

Құралдар: "Түлкі мен Тырна" ертегісінің сюжеті бойынша суреттер сериясы.

Суреттер баланың алдына дұрыс ретпен орналастырылады және оларды мұқият қарастыруға мүмкіндік береді.

Нұсқаулық: суреттерді қарастырып, дәйекті әңгіме құр.

5-тапсырма. Жеке тәжірибеге сүйене отырып әңгіме құрастыру-өмірлік әсерлерін жеткізу кезінде біртұтас фразалық және монологиялық сөйлеуді меңгерудің жеке деңгейі мен ерекшеліктерін анықтауға бағытталады.

Нұсқаулық: балаға жақын тақырып бойынша әңгіме құрастыру ұсынылады және әңгіме жоспары беріледі: – онда балалар не істейді; олар қандай ойындар ойнайды; сүйікті ойындарын атаңыз және есте сақтаңыз; қыста қандай ойындар, жазда қайсысы екенін есте сақтаңыз.

Нәтижелерді бағалау: балалар көрнекі мәтіндік көмексіз әңгіме құрау кезінде қолданатын фразалық сөйлеудің ерекшеліктеріне назар аударылады. Семантикалық жүктемені көтеретін маңызды элементтердің санымен анықталатын әңгіменің ақпараттылық дәрежесі ескеріледі.

Тапсырма 6. Сипаттамалық әңгіме құрастыру.

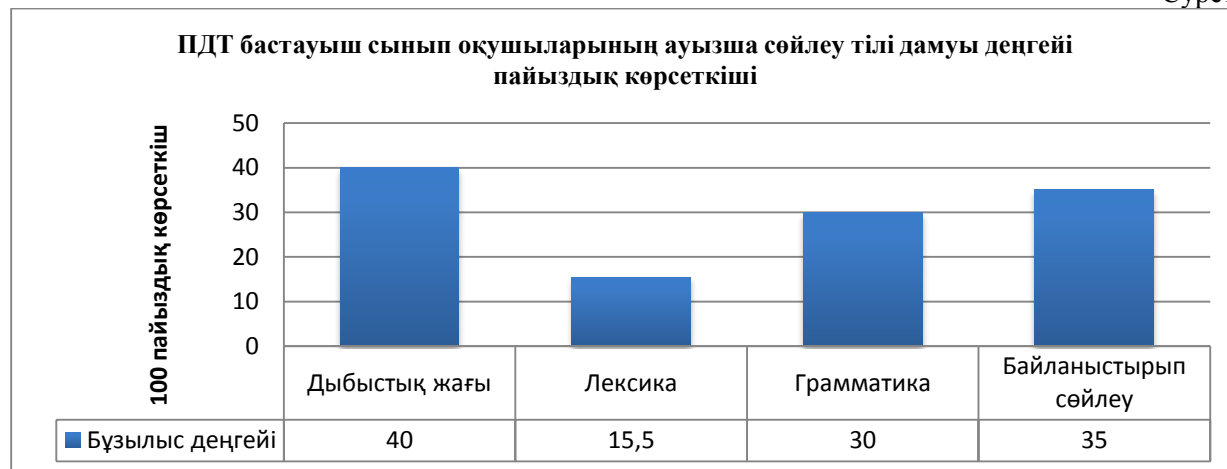
Құралдар: балаларға заттардың модельдері ретінде ұсынылуы мүмкін (суреттер, ойыншықтар), сондай-ақ заттардың негізгі қасиеттері мен бөлшектері жеткілікті толық және нақты көрсетілген олардың графикалық бейнелері.

Нұсқаулық: балаға бірнеше минут ішінде тақырыпты мұқият қарап, содан кейін осы сұрақ жоспары бойынша ол туралы әңгіме құрастыруға шақырылады.

Барлық тапсырмаларға жеке- жеке 1 балдан 5 балға дейінгі шкала бірліктеріндегі балдары бойынша бағаланады. 1 бал – төмен деңгейді көрсетсе, ең жоғарғы деңгей – 5.

Нәтижелері. Анықтау экспериментінің кезеңіндегі педагогикалық диагностика нәтижелерін талдау балалардағы сөйлеу дамуының деңгейі жеткіліксіз екенін көрсетті. (Сурет 1)

Сурет 1

1 суретте көрсетілгендей ПДТ бастауыш сынып оқушыларының дыбыстау бұзылыстары тексерілген бастауыш сынып оқушыларының 40% да кездесті. Грамматикалық бұзылыстар сөйлеу қабілеті бұзылған балалар санының 30 % және лексикалық қателіктер 15%- да байқалды. Сөйлеу жүйесінің барлық жақтарын қамтитын және байланыстырып сөйлеуде көрініс табатын бұзылыстар 35%-да байқалды.

Толық фразалық сөйлеудің аясында синонимдерді, антонимдерді, көп мағыналы және байланысты сөздерді, сөздердің мағыналарын шатастыруды, дұрыс емес қолдану айқын байқалды. Мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық дамуын бағалау нәтижесінде балалардың 65% - қоршаған әлем туралы эскиздік, фрагменттік білім мен идеялар бар екендігі анықталды, объектілер мен объектілерді жіктеу кезінде көптеген қателіктер жіберілді. Кейбір балаларда қоршаған әлем туралы идеялар бар, бірақ олар жүйеленбеген, жеке тапсырмалар қосымша түсіндіруді қажет етеді, жауаптарда қателіктер жібереді. ПДТ балалардың сөйлеу моторикасын зерттеу нәтижесі дыбыстық

айтылу бұзылыстары бар бастауыш сынып оқушыларының көпшілігінде сөйлеу моторикасының жеткіліксіздігі бар екенін көрсетті, бұл әсіресе тіл қозғалыстарында айқын көрініс табады.

Тілдің қимылдары дәлсіздікпен, шамадан тыс шиеленіскен, позаны ұстап тұрудың қиындығымен, бір қозғалыстан екіншісіне ауысумен сипатталады. Кейбір балаларда тілдің қозғалысы ретсіз, баяу. Көптеген артикуляциялық қозғалыстарды балалар бірнеше әрекеттен кейін еліктеу арқылы ғана орындай алады. Көбінесе мұндай балалардың сөйлеуі аритмиялық. Сонымен қатар, бала жеке буындар мен сөздерді анық айтады, бірақ стихиялық сөйлеу түсініксіз, бұлыңғыр. ПДТ балалардың лексикалық жағын зерттегенде, көпшілігінде сөздік қорының кедейлігі, сөздерді қолданудың дәлсіздігінде, жалпылама ұғымдар мен жалпы қатынастардың қалыптаспауында, тілдің антонимдік және синонимдік құралдарының дамымауында көрінетін лексиканың бірегейлігі байқалды. Осы санаттағы балаларда сөйлеуді орналастырудың және оны автоматтандырудың қиындықтарында көрінетін сөйлеуді динамикалық ұйымдастырудың бұзылуы анықталды. Психикалық дамудың кешеуілдеуімен әрекеттерді ауызша реттеудің әлсіздігі байқалады.

Сөйлеудің грамматикалық құрылымы да бірқатар ерекшеліктерімен ерекшеленеді. Балалар сөйлеуде бірқатар грамматикалық категорияларды қолданбайды, бірақ егер біз сөздің грамматикалық формаларын қолданудағы және грамматикалық құрылымдарды қолданудағы қателіктердің санын салыстыратын болсақ, онда екінші типтегі қателіктер басым болады. Балаға ойды кеңейтілген сөйлеу хабарламасына аудару қиын, дегенмен ол суретте бейнеленген жағдайдың немесе оқылған оқиғаның семантикалық мазмұнын түсінеді және мұғалімнің сұрақтарына дұрыс жауап береді. Олардың грамматикалық құрылымдары (пассивті де, белсенді сөйлеу де) қалыптаспаған болып шығады, бұл балалардың грамматикалық құралдардың өте шектеулі жиынтығын қолдануында, мәтінді талдауда, оқуда қиындықтарда көрінді: балалар сөздердің реттілігін іс-әрекеттер тізбегі ретінде түсіну тенденциясын таба алды.

Сондай-ақ, біз екі критерий бойынша қарастырылған біртұтас монологиялық сөйлеудің даму деңгейін сюжеттік сурет бойынша әңгіме құрастыру, сюжеттік суреттер сериясы бойынша әңгіме құрастыру [6] арқылы анықтадық. Балаларды зерттеу нәтижесінде сюжеттік суреттер сериясы бойынша үйлесімді әңгіме құрастыру үлкен қиындықтар тудыратыны анықталды. Бастауыш мектеп жасындағы балаларда мәлімдемелерді құру логикасында бұзушылықтар бар, оқиғалар тізбегін құруда қателіктер бар. Балалар олардың арасындағы логикалық байланыстарды көрсете алмайды. Сөздіктің кедейлігі, әртүрлі жағдайларды сипаттауда бірдей сөздерді қайталау кездеседі. Бұл нәтижелер қарапайым аяқталған фраза деңгейінде әңгімелер құрастырудың тәуелсіздігінде қиындықтарға тап болғанын анықтады, осыған байланысты көрсетілген әрекетті атауға итермелеген қосымша сұрақ қажет болды. Бұл жағдайда балалардың көпшілігінде сөйлемдегі сөздердің байланысын бұзатын сөз формаларын қолданудағы дәлсіздіктер байқалды, қажетті сөздің талабы бойынша ұзақ үзілістер болды, сөйлемдегі сөздердің реттілігі бұзылды. Әңгімелерді құрастыруға арналған тапсырмалардың орындалуын бағалау кезінде балалардың әңгімелеу дағдысының даму деңгейін сипаттайтын жалпы көрсеткіштер ескерілді. Оқиғаны құрастыру кезінде өз ойынан еркін құрастыру деңгейі, оның үйлесімділігі, сондай-ақ дәйектілігі мен толықтығы анықталды. Сюжеттің бастапқы бейнесі мен белгілі бір сөйлеу тапсырмасының семантикалық сәйкессіздігі, сондай-ақ фразалық сөйлеудің дұрыстығы байқалды. Егер әңгіме құрастыру процесінде қиындықтар болса, мысалы, баяндаудағы үзіліс, ұзақ үзілістер, балаға ынталандырушы, жетекші және нақтылау сұрақтарын қолдану түрінде көмек көрсетілді. Зерттеу нәтижесінде дамуындағы нормасы бар құрдастарымен салыстырғанда ПДТ балаларда қиындықтар әңгіменің басында, олар әңгімедегі жаңа кейіпкерлердің пайда болу ретін қайталаған кезде жиі кездесетіні анықталды. Сөйлеу қабілеті бұзылған балалардың барлығында дерлік әңгімелерде сөйлемдердің немесе олардың бөліктерінің бірнеше рет қайталануы, сөйлемдер арасындағы семантикалық және синтаксистік байланыстың бұрмалануы, етістіктердің болмауы сияқты, сөйлемнің байланысының бұзылуы байқалды.

Көптеген зерттелуші бастауыш сынып оқушыларында әңгімелерінде суреттерде ұсынылған немесе көрсетілген жағдайдан қисынды түрде шығуы керек кейбір сәттердің болмауы байқалды. Сондай-ақ, біз балалар сюжеттік суреттерге көрнекі сүйенбестен ертегі құрастыру кезінде қолданатын фразалық сөйлеуді талдадық. Сөйлеу қабілеті бұзылған кейбір балаларда фразалық сөйлеу заттар мен әрекеттердің қарапайым тізімдерімен ауыстырылғаны анықталды. Сюжеттік суреттер бойынша әңгімелер құрастыру кезінде және оларға сүйенбестен, балалар екі төрт сөзден

тұратын қысқа сөз тіркестерін қолданды. Күрделі ұсыныстарды балалардың аз бөлігі қолданды, ал олар көбінесе дұрыс емес болды. Бұл балаларда фразалық сөйлеуді қолданудың жеткіліксіз деңгейі бар екенін көрсетеді, бұл дәйекті егжей-тегжейлі әңгіме құруды қиындатады. Әңгімелердің мазмұнын бағалау кезінде біз олардың ақпараттылық деңгейін ескердік, ол осы сюжет бойынша ақпаратты тасымалдайтын маңызды элементтердің санымен анықталды. Көптеген жағдайларда, әңгіме құрауға тырысқанда, маңызды семантикалық байланыстардың болмауы байқалды, бұл оқиғаны түсініксіз етті. Әңгімелерді құрастыру кезінде сөйлеу қабілеті бұзылған балаларда әңгіменің логикалық-семантикалық құрылысында, мәлімдеменің орындалуын бақылау деңгейінде белгілі бір қателіктер болды. Ұсынылған деректер бастауыш мектеп жасындағы балалардың біртұтас монологиялық мәлімдеме құрудағы қиындықтарын көрсетеді, бұл инклюзивті білім беру жағдайында тәрбиеленетін балалар арасындағы диалогты құруға әсер етеді. Оқушылар арасында коммуникативті кедергілердің болуына байланысты балалардағы әртүрлі іс-әрекеттердегі өзара әрекеттесу қиындық тудырады, бұл мұғалімдерге әр оқушының жеке білім беру траекториясын жобалауға және мектепте балалармен жұмыс жасайтын арнайы мамандармен бірлесе отырып, балалар арасында өнімді коммуникативті өзара әрекеттесуді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Педагогикалық диагностиканың нәтижелері келесі білім беру мәселелерін шешу үшін пайдаланылды: білім беруді дараландыру (оның ішінде баланы қолдау, оның білім беру траекториясын құру немесе оның даму ерекшеліктерін кәсіби түзету); оқушылармен жұмысты оңтайландыру.

Осыған байланысты балалардың сөйлеуінің лексикалық-грамматикалық құрылымын дамыту бойынша жұмысты келесі бағыттарда жүзеге асыру туралы шешім қабылданды: сөздікті байыту, яғни балаларға бұрын белгісіз болған жаңа сөздерді игеру; сөздікті нақтылау, яғни балаларға белгілі сөздердің мазмұнын толтыру, полисемияны, синонимияны және т. б.; сөздікті белсендіру, яғни пассивтен белсенді сөздікке мүмкіндігінше көп сөздерді аудару, сөздерді сөйлемдерге, сөз тіркестеріне қосу; сөйлеудің әртүрлі бөліктерін үйлестіруге мүмкіндік беретін сөйлеу жағдайларын құру.

ПДТ бастауыш сынып оқушыларының сөйлеуін дамыту бойынша бағдарлар бөлінді:

1. Сабақтың тақырыбын, мақсатын, оқу кезеңін, балалардың жас және жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, лексикалық және грамматикалық материалдарды таңдауды жүзеге асыру.

2. Сөйлеу тапсырмаларының біртіндеп күрделенуі.

3. Сабаққа ойын және дидактикалық жаттығуларды қосу.

4. Грамматикалық тұрғыдан дұрыс сөйлеуді қалыптастырумен қатар сөздікті кеңейту, нақтылау, белсендіру бойынша жұмыс жүргізу.

5. Балаларды оқытуда диалогтық және монологиялық сөйлеудің өзара байланысын жүзеге асыру.

6. Балалар арасында диалогтық қарым-қатынас орнатуға ықпал ету, ауызша қарым-қатынас құралдарын саралап пайдалану дағдыларын игеру.

Қорытынды. Оқушыларда ауызша-сөйлеу, функционалдық және операциялық жай-күйінің даму көрсеткіштерінің негізінен сыни, яғни төмен деңгейлері байқалады, бұл тәуелсіз балалардың өздігінен ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын меңгеруге дайын еместігін көрсетеді. Бұл әртүрлі шығу тегі бар психикалық дамуы тежелген балалардың жеке топтарына тән белгілі ерекшеліктеріне, сондай-ақ бұзушылықтарды тудырған белгілі бір факторлардың әсеріне байланысты. Атап айтқанда, оқушылардың көпшілігіне тән мотивацияның төмен деңгейі. Жүргізілген эксперименттік зерттеудің нәтижелері ауызша сөйлеу процесіне қатысатын қажетті алғышарттар мен компоненттерді дамытуға, сондай-ақ ПДТ бастауыш сынып оқушыларының дербес сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға бағытталған арнайы әдістемені қолдану қажеттілігін көрсетеді. Осылайша, жүргізілген зерттеу негізінде келесі қорытынды жасауға болады: сихикалық дамуы тежелген бастауыш сынып оқушыларының, даму нормасы бар балалардан айырмашылығы, үйлесімді сөйлеу дағдыларын қалыптастыруда айтарлықтай артта қалушылық байқалады. апалы талдау көрсеткіштері сөйлеу қабілеті нашар балалар әлеуметтік тәжірибенің, айналадағы адамдармен қарым-қатынас мүмкіндіктерінің тарылуына байланысты сөздің мағынасын жергілікті түрде игеретінін дәлелдейді. ауызша сөйлеу тілінде бұзылысы бар бастауыш мектеп жасындағы балалардың тілдік құралдарын пайдаланудың жеткіліксіз мүмкіндіктері сөйлеу тілінің үйлесімділігіне әсер етеді және танымдық мотивацияны төмендетеді. Даму нормасы бар және сөйлеу патологиясы бар бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігі төмендейді. Мұғалімдердің бастауыш сынып оқушыларының

өз қатарластарымен коммуникативті өзара әрекеттесуін қамтамасыз етуі дамуында нормасы бар балалар мен сөйлеудің бұзылулары бар балалардың арасында қарым-қатынас ПДТ балалардың сөйлеуін дамытуға ықпал ету мүмкіншілігін тудырады. ПДТ оқушылардың сөйлеу тілінің бұзылыстарының күрделілігіне байланысты, сөйлеу тілінің компоненттерінің дамуына жеке-жеке әдістемелерді қолдана отырып қана нәтижеге жетуге болады. Сонымен қатар, ПДТ оқушылардың жан-жақты дамуына инклюзивті ортаның барынша қолайлы болуы да үлкен маңызға ие саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Елисеева И.Г., Ерсарина А.К. Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательной школе: метод. рекомендации Алматы: ННПЦ КП, 2019 - 118с.
2. Жубакова С.С. Теория и практика инклюзивного образования. Учебное пособие. Издание второе. – Нур-Султан, 2019. – С. 108.
3. Оралбекова А.К. Подготовка будущих учителей начальных классов к использованию информационно-коммуникационных технологий в условиях инклюзивного образования/Алматы 2017 - 220с
4. Лубовский В.И. Современные проблемы диагностики задержки психического развития // Дефектология. – 2012. – № 1. – С. 21–23.
5. Новикова Л.Р., Баранова О.И. диагностика уровня развития речи младших школьников // Научное обозрение. Педагогические науки. – 2020. – № 6. – С. 59-64;
6. Кабанова, Т.В. Тестовая диагностика: обследование речи, общей моторики у детей 3-6 лет с речевыми нарушениями / Т.В.Кабанова, О.В. Долмина; под ред. Н.Е. Илья. – М., 2008.

УДК 37.042

МРНТИ 14.29.29

С.С.Жакипбекова¹, Т.Ж Насимолда², Д.А.Жолдасбекова³

1- Ғылыми жетекшісі, PhD, аға оқытушы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан, sauleskorpion@mail.ru

2. 7M01902 Арнайы педагогика: Логопедия бойынша мамандар даярлау мамандығынаң 2 курс магистранты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан, nasimolda.tolganai@mail.ru

8Д01901-Арнайы педагогика мамандығының 3 курс докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан, zholdasbekova-d@mail.ru

ДИСГРАФИЯНЫ ТҮЗЕТУ ЖҮЙЕСІНДЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОЙЛАУЫН ДАМЫТУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Мақалада дисграфияны түзету жүйесінде бастауыш сынып оқушыларының ойлау операцияларын қалыптастырудың маңыздылығы туралы және ұйымдастыру үшін қажет жағдайлар баяндалады. Дисграфияны түзету жүйесінде бастауыш сынып оқушыларының ойлау операцияларын қалыптастыруда жүргізетін оң нәтиже алуға бағытталған критерийлер көрсетіледі. Бастауыш сыныптарда инклюзивті білім беру жағдайындағы жұмыстарға қатысты әдіс-тәсілдер талқыланады. Авторлар осыған орай дисграфияны түзету жүйесінде бастауыш сынып оқушыларының ойлау операцияларын қалыптастырудың маңыздылығына баса назар аударады. Сондықтан бұл бағыттағы жұмысты жетілдіре түсу керектігі айтылады. Жүргізілген эмпирикалық зерттеулер негізінде авторлар бастауыш сынып оқушыларының ойлау операцияларын қалыптастыруға ерекше мән берілуі керектігін тұжырымдайды. Дисграфиясы бар оқушыларымен тікелей жұмыс жасайтын арнайы мамандар, педагогтар мен ата-аналардың бірлескен кешенді іс-әрекеттерін жоғары нәтиже алу үшін біріктірілетіндігі қарастырылады.

Кілт сөздер: дисграфия, ойлау, ойлау операциялары, талдау, синтез, салыстыру, абстракция, жалпылау.